

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.143>
УДК 94:[327.323:329.15](=161.2:71:47+57)

Володимир КАЧМАР

доктор історичних наук, доцент,
проректор із науково-педагогічної роботи та соціальних питань і розвитку,
Львівський національний університет ім. І. Франка (Львів, Україна)
volodymyr.kachmar@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4026-7642>

Руслан СІРОМСЬКИЙ

доктор історичних наук, доцент,
в. о. декана історичного факультету,
Львівський національний університет ім. І. Франка (Львів, Україна)
ruslan.siromskyi@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6744-6379>

«ВИСЛОВИТИ РАДЯНСЬКИМ ТОВАРИШАМ ДРУЖНЮ ДУМКУ»: КРИТИКА КАНАДСЬКИМИ ЛІВИМИ ПОЛІТИКИ РОСІЙЩЕННЯ В УРСР У 1960-х рр.

Мета — проаналізувати обставини, зміст і наслідки критики канадськими лівими політики російщення в Українській РСР. **Методологія студії** спирається на принципи історизму, системності, наукової об'єктивності, міждисциплінарності, критичного підходу до джерел. Великий масив джерельних матеріалів опрацьовано за допомогою системно-структурного методу. Застосування спеціальних історичних методів (проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, історико-системного) дало можливість виявити причиново-наслідкові зв'язки й упорядкувати історичні факти в їх цілісності та історичному зв'язку. **Наукова новизна.** На основі архівних матеріалів й опублікова-

Цитування: Качмар В., Сіромський Р. «Висловити радянським товаришам дружню думку»: критика канадськими лівими політики російщення в УРСР у 1960-х рр. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 143—160. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.143>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 2 (569)

них документів досліджено ідеологічні суперечності і значення українського питання в діяльності лівих політичних сил Канади. Установлено, що порушення національних прав українців в УРСР спричинили внутрішньопартійну дискусію і кризу в середовищі канадських комуністів. **Висновки.** Досліджено обставини, зміст і наслідки критики канадськими лівими політики російщення в Українській РСР, зокрема перебіг візиту делегації канадських комуністів 1967 р. з метою вивчення «радянського досвіду розв'язання національного питання». Візит був інспірований групою канадських комуністів українського походження — членами Товариства об'єднаних українських канадців, стурбованими інформацією про утиски української мови, створення штучних перешкод для відвідання емігрантами родинних місць. З'ясовано, що каталізатором занепокоєння слугувало видворення з УРСР 1965 р. канадського комуніста українського походження Івана Коляски, звинуваченого у зборі «шкідливих матеріалів». Тому радянська сторона не запобігала візитові делегації канадської компартії у 1967 р. (хоч і відтермінувала його), оскільки це б дало підстави припускати, що їй є що приховувати. Доведено, що для канадської делегації були забезпечені особливі умови роботи, але це не вплинуло на загальну оцінку нею того, що відбувалось в УРСР. Зібрана інформація підтверджувала загрозливу ситуацію з порушеннями прав людини, арештами дисидентів і політикою російщення. Ймовірно, радянська сторона була впевнена, що «дружня думка товаришів» не перетне «червоні лінії» партійної критики. Проте після повернення до Канади пленум місцевої компартії схвалив «київський звіт» з критикою національної політики в УРСР і порушень громадянських прав. Попри пізнішу відмову під тиском з Москви від звіту, публічний розголос завдав удару по репутації радянської системи й розвінчав пропагандистське кліше про «успішне розв'язання національного питання» у СРСР.

Ключові слова: Українська РСР, канадські ліві, комуністи, Товариство об'єднаних українських канадців, Петро Кравчук, російщення, національна політика.

Комуністичний тоталітарний режим у Радянському Союзі упродовж всього часу існування прагнув світового домінування, використовуючи задля цього найрізноманітніші засоби й інструменти. Серед них — численні ліві рухи й комуністичні партії, які звичайно мали мізерні шанси у законний спосіб прийти до влади в країнах Заходу, проте виконували для Москви важливу пропагандистську функцію. Водночас, різною мірою контрольовані і фінансовані радянським урядом комуністичні партії (або їхні фракції), час від часу демонстрували непослух, прикриваючись переважно ідейними мотивами й апелюючи до химерних «незмінних цінностей комунізму» [1, С. 12—13].

Так, у контексті тверджень радянського керівництва про «злиття націй» і «стирання національних відмінностей», про відхід Москви від принципів «ленінської політики» на зламі 1950—1960-х років стали обережно заявляти представники Комуністичної партії Канади (КПК). Невдовзі почалась і внутрішньополітична дискусія, ініціаторами якої були члени компартії українського походження, що на ту пору складали майже третину особового складу організації [2, С. XXIII]. Що ж спонукало тих канадських комуністів, котрі роками захоплювались «національним звільненням» українців більшовиками, раптом змінити свої погляди і заговорити про планомірну політику російщення? На це питання постараємося дати відповідь у нашому дослідженні.

Деякі аспекти порушеної у статті проблеми фрагментарно висвітлені в історіографії, на підтвердження чого можна назвати наукові розвідки Івана Коляски (історія українських прокомуністичних товариств у Канаді) [3], Олега Бажана (політика російщення й аналіз мовного питання діаспорними організаціями) [4, 5], Руслана Сіромського (еволюція поглядів І. Коляски) [6], Юрія Недужка (роль української діаспори у відновленні незалежності України) [7]. Утім поза увагою цих дослідників залишилась низка проблем, які потребують докладнішого аналізу. Сьогодні це можливо й з огляду на ознайомлення із розсекреченими документами Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР.

Суспільні позиції західних компартій, як-от італійської чи французької, після Другої світової війни зміцніли, чого не скажеш про їхніх канадських «товаришів». Першого дошкільного удару канадським комуністам (на той час — Робітничій прогресивній партії (РПП), з 1959 р. Комуністична партія Канади) завдало викриття радянського перебіжчика, керівника шифрувальної служби посольства СРСР в Оттаві Ігоря Гузенка («Кларка»). Передані канадській поліції таємні документи засвідчували фінансування і контроль місцевих комуністів з боку Москви [8]. Підозри про те, що комуністи є п'ятою колоною Радянського Союзу і, з-поміж іншого, займаються шпигунством і розхитуванням внутрішньополітичної ситуації в країні, були нарешті документально й безапеляційно підтвержені. Другого удару комуністичному руху завдала кампанія «викриття серйозних помилок Сталіна» після закритої доповіді Микити Хрущова, виголошеної в лютому 1956 р. на XX з'їзді КПРС. Це призвело не тільки до послаблення віри в «перспективи марксизму», але й спричинило розкол у канадському партійному керівництві. Одна із причин розходжень полягала у тому, що колишній комуніст Дж. Б. Солсберг називав надмірним «поклонінням перед КПРС» [9, С. 6]. І, нарешті, третя причина, яка посилювала розчарування, — частіші відвідини канадцами Радянського Союзу в період хрущовської «відлиги» і побачене там [10, С. 245]. Канадські комуністи українського походження усе більше стали сумніватись у «зразковості робітничо-селянської держави». Щоб уникнути «негативних впливів» на канадських прогресистів і запобігти отриманню ними «небажаної інформації» в УРСР, такі візити максимально контролював КДБ¹.

Канадські українці лівих поглядів гуртувались навколо «прогресистського» Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК), організаційно оформленого в роки війни. У другій половині 1950-х — на початку 1960-х ро-

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 932 (Документи (вказівки, листи, орієнтування) КДБ при РМ УРСР на адресу обласних УКДБ при РМ УРСР з організаційних, господарських і кадрових питань, протидії американській, англійській, західнонімецькій та ізраїльській розвідкам, охорони державної таємниці, систематизації матеріалів щодо боротьби органів державної безпеки з підпіллям ОУН, розслідування надзвичайних подій на режимних об'єктах та транспорті тощо, 30 грудня 1959 — 29 грудня 1960). Арк. 199.

ків ТОУК, як і КПК, переживало своєрідний період турбулентності. Кількість нових його членів з року в рік різко скорочувалася: від 2 579 у 1945 р. — до 48 у 1969 р. [3, С. 177]. Ситуацією всередині ТОУК зацікавився і КДБ, співробітники якого мали у своєму розпорядженні записку Атанаса Головачка (1911 р. н., уродженець Івано-Франківської обл.), який детально описав негаразди і чвари всередині ТОУК, звівши все до висновку, що «організація розпадається»². Утім, радянське керівництво не могло допустити такого сценарію, планомірно підживляючи членів ТОУК гонорарами за опубліковані книги й мотивуючи різними благами, на кшталт відпочинку на чорноморському курорті³. За цих обставин поведінка членів товариства і зауваження до змісту національної політики в Українській РСР виглядала щонайменше невдячною.

Побачене членами ТОУК в Українській РСР (неефективність господарювання, бюрократія, порушення прав людини, російщення і т. п.) дисонувало з твердженнями комуністичної пропаганди [3, С. 199] і, по суті, збіглося з трактуваннями радянських реалій іншими емігрантськими організаціями — тих, кого були покликані критикувати прогресисти. Розчарування з плином часу переросло в стриману критику національної політики в Радянському Союзі. Спершу стали з'являтися неспівмірні публікації під вигаданими прізвищами [11], але згодом своє обурення деякі канадські комуністи українського походження перестали приховувати. Рубіжним у цьому плані став 1965 рік, про що згадував провідний діяч КПК Петро Кравчук (1911—1997 рр.): «Нарешті погодились заявити на весь голос про наше ставлення до посиленої русифікації в Україні [...]. Відбулося спільне засідання Крайового виконавчого комітету Товариства об'єднаних українських канадців і Головного заряду Робітничого запомогового товариства [...]. На цьому ж спільному засіданні схвалили доповідь. Її було перекладено на англійську мову і передано секретаріатові ЦК КПК [...]. Антін Білецький від ГЗ РЗТ вимагав негайно діяти, бо ми, говорив він, уже запізнилися щонайменше на 10 років. Наші виступи викликали тривогу в членів КПК, особливо в Тіма Бака (багатолітнього лідера канадських комуністів — *Авт.*). То був для нього грім з ясного неба. Він побачив, що, нарешті, “юкси” (українці) заворушили!» [12, С. 83—84].

Олії до вогню додало скандальне видворення у 1965 р. з УРСР канадського комуніста українського походження Івани Коляски (1915—1997 рр.). За час навчання у Вищій партійній школі при ЦК КПУ (1963—1965 рр.) й ознайом-

² Там само. Спр. 960 (Документи (повідомлення, листи, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати оперативно-слідчої роботи, поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події, 24 березня — 6 травня 1967). Арк. 153—154.

³ Там само. Спр. 701 (Документи (листи) МДБ УРСР на адресу партійно-державного керівництва УРСР — СРСР щодо звернення члена компартії Канади П. Кравчука з проханням перегляду справи та реабілітації його рідного брата Г. Кравчука, 7 березня — 6 липня 1949). Арк. 5.

лення з радянськими реаліями він із переконаного комуніста перетворився на завзятого критика соціалістичної системи [13, С. XIII]. Збір І. Коляскою матеріалів, які підтверджували факти порушення прав людини і російщення в УРСР, привернули до нього пильну увагу КДБ⁴. Комітетчики зуміли запобігти переправленню в Канаду «шкідливих матеріалів» і невдовзі вислали розчарованого комуніста з країни. Так І. Коляска став одним із тих, хто розвінчував радянську пропаганду, наголошуючи: «Я зірву маску із цих уявних захисників національної свободи, які захищають за кордоном національне самовизначення крихітних народів, а в себе позбавляють рідної мови, рідної школи, технікумів і ВНЗ на рідній мові сорокамільйонний український народ»⁵.

У Канаді одкровення І. Коляски про сутність радянського режиму, викладені в публікаціях англійською мовою (наприклад, про освіту в УРСР [13]), справили значний суспільний резонанс, зменшили привабливість комунізму і загострили внутрішньопартійну дискусію навколо ситуації з національними правами українців у республіці⁶. Емігрантські організації стали широко використовувати зібрані І. Коляскою дані для підтвердження фактів дискримінації і порушення прав людини в освітній сфері Радянського Союзу [7, С. 356]. Таким чином, у середині 1960-х років склалась парадоксальна ситуація, коли з критикою порушення особистісних і національних прав в УРСР виступали не тільки ті, кого радянська пропаганда вперто називала «буржуазними націоналістами», але й ідеологічно споріднені з КПРС канадські комуністи.

Керівництво ТОУК «наполегливо і одностайно» стало наполягати на відрядженні до УРСР спеціальної делегації для вивчення фактів «недооцінки української мови і русифікації». Аби не виглядати в очач «московських товаришів» геть непривабливо, офіційний запит стосувався намірів «спростувати ворожі інсинуації», які перешкоджають «боротьбі проти націоналістів» у Канаді [14, С. 89]. Водночас тезу про розширення сфери застосування російської мови як «приклад дружби народів» і «реалізацію ленінської теорії злиття націй» канадські комуністи у своїй більшості відкинули. Генеральний секретар ЦК КПК Вільям Каштан (1909—2002 рр.) усвідомлював, що значну частину компартії Канади складають українці, тож псувати з ними стосунки аж ніяк не випадало. Зважаючи на це, пленум ЦК КПК на початку 1967 р. попросив КПРС надати можливість «вивчити й обговорити політику та досвід Комуністичної партії та уряду України з національного питання» [14, С. 88].

Зі свого боку, надзвичайний і повноважний посол СРСР в Канаді Іван Шпедько (1918—1983 рр.) підтвердив, що «київські товариші готові прийня-

⁴ Там само. Спр. 951 (Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про оперативну обстановку, антирадянські прояви та надзвичайні події в Україні; провокаційні дії Коляски І.В.; протести представників творчої інтелігенції тощо, 14 червня 1965 — 31 серпня 1965). Арк. 316.

⁵ Там само. Арк. 309—310.

⁶ Там само. Спр. 960 (Документи (повідомлення, листи, доповідні) КДБ при РМ УРСР...). Арк. 318.

ти таку делегацію чи групу й ґрунтовно поспілкуватися»⁷. На думку В. Каштана, поїздка канадських комуністів до УРСР допомогла б «виправити помилки, які допускає керівництво ТОУК в національному питанні»⁸. Зважаючи на це, прохання В. Каштана ЦК КПУ задовольнив (імовірно, після погодження з Москвою — *Авт.*), запросивши канадську делегацію в Україну. Керівництво ЦК КПУ, зокрема перший секретар Петро Шелест і секретар з ідеології Андрій Скаба, дали згоду на зустріч з канадцами, «але не для полеміки» [12, С. 84].

Відразу після згоди на приїзд делегації канадських комуністів радянська сторона заходила с формувати «правильне бачення» ситуації в УРСР. У той час на тлі процесів десталінізації суспільства частина української інтелігенції стала виявляти невдоволення посиленням політики російщення й репресіями проти інакодумців. Зокрема, 1965 р. з'явилася знакова для дисидентського руху книга Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», котра, поширювана як самвидав, отримала схвальну оцінку в українській діаспорі [4, С. 31]. Щоб запобігти «небажаним впливам», з канадськими прогресистами почали «працювати» через посольство Радянського Союзу в Оттаві, де канадські комуністи й, зокрема, представники ТОУК були частими гостями. Так, радянський посол І. Шпедько 26 серпня 1966 р. особисто зустрівся з головою виконкому ТОУК Василем Гарасимом, заступником голови цієї ж організації Михайлом Королем і головним редактором газети «Життя і слово» Миколою Гринчишиним. Центральною темою розмови став проєкт записки «Деякі аспекти національного питання» авторства Петра Прокопчака, Петра Кравчука і Мича (Михайла) Сейго. У записці, зокрема, йшлося про прояви російщення в УРСР — передусім у ділянках освіти і культури. Записка мала «закритий» характер і про неї знали лише члени виконкому ТОУК. Первісна мета такого документа полягала в тому, щоби «висловити радянським товаришам дружню думку про те, що непродумані факти впровадження російської мови в УРСР викликають хвилювання серед української громадськості за кордоном і підривають престиж Радянського Союзу у національному питанні»⁹. Схвалена ХХІІ з'їздом КПРС (1961 р.) програма партії поставила завдання «зближення і злиття націй», спричинивши нову хвилю політики російщення в радянських республіках, зокрема в Україні. І. Шпедько намагався спростувати факти, твердячи про дотримання принципів «ленінської національної політики, яка забезпечує рів-

⁷ З інформації Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР в Канаді І.Т. Шпедька ЦК КПРС та ЦК КПУ про розмову з Генеральним секретарем Компартії Канади У. Каштаном про підготовку візиту в Україну делегації ТОУК і ЦК Компартії Канади, 14 грудня 1966 р. [15, С. 276].

⁸ З інформації Посольства СРСР в Канаді ЦК КПУ щодо звіту делегації Комуністичної партії Канади про перебування в УРСР, 29 березня 1968 р. [15, С. 352].

⁹ Запис бесіди Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР в Канаді І.Т. Шпедька з членами виконкому ТОУК В. Гарасимом, М. Королем, М. Гринчишиним з проблем національної політики в УРСР та організації поїздок в Україну молодих українських канадців, 26 серпня 1966 р. [15, С. 271].

ноправність і розквіт всіх національностей у Радянському Союзі», а присутній на зустрічі перший секретар посольства Володимир Мартиненко прагнув м'яко наголосити на небезпечному впливі «думки націоналістичних елементів» і «помилковості поглядів деяких товаришів із ТОУК»¹⁰.

Оскільки вплинути на «товаришів», щоби вони пом'якшили формулювання документа, не вдалось, 25 грудня 1966 р. перший секретар посольства СРСР в Канаді В. Мартиненко знову зустрівся із В. Гарасимом, П. Прокопчачком і М. Сейго. Він запропонував обговорити «деталі» записки «Деякі аспекти національного питання», однак ті відмовилися¹¹. Звісно, така позиція канадських комуністів для радянського дипломата виглядала зухвалою, але зважаючи на чисельність українців у рядах КПК, радянські функціонери вирішили піти іншим шляхом і переконувати гостей вже після їхнього приїзду. У КДБ був великий досвід «переконувати» незгодних.

Початково прибуття канадської делегації планували на січень 1967 р., згодом дату приїзду перенесли на кінець березня. На той час відкритим залишалося питання — хто поїде? Керівництво ТОУК наполягало, щоби делегацію цілком складали його представники, але виступала вона від імені КПК. Утім ЦК канадської компартії на таке не пристав, пропонуючи створити «мішану делегацію», в якій будуть не тільки канадські українці, і не тільки члени ТОУК¹². Зрештою компромісу вдалося досягти й канадську делегацію очолив один із організаторів КПК, її генеральний секретар впродовж 1929—1962 рр., а на той час голова партії Тім Бак (Барклес; 1891—1973 рр.). До делегації також увійшли член КПК, секретар парткому провінції Манітоба Вільям Росс, оргсекретар виконкому ТОУК Петро Кравчук, член ЦК КПК, голова виконкому ТОУК Василь Гарасим, президент Робітничого заповомого товариства (РЗТ) Антін Білецький, голова провінційного комітету ТОУК в Едмонтоні Юрій Соломон [16]. Загалом, четверо із шести візитерів мали українське походження.

Делегація перебувала в УРСР впродовж 22 днів — з 31 березня до 21 квітня 1967 р. включно. Спершу канадські комуністи на літаку радянських авіаліній Ту-114 прибули до Москви, де зустрілись із секретарем ЦК КПУ А. Скабою, завідувачем сектору ЦК КПУ із зарубіжних зв'язків Іваном Пересаденком та іншими високопоставленими партійцями. Того ж самого дня канадська делегація вирушила з Москви до Києва потягом [17].

Під час перебування в УРСР делегати відвідали не лише Київ, але й Канів (побували на могилі Тараса Шевченка), Черкаси, Полтаву, Івано-Франківськ,

¹⁰ Там само.

¹¹ Доповідна записка першого секретаря Посольства СРСР в Канаді В.Н. Мартиненка ЦК КПРС та ЦК КПУ про розмову з членом виконкому ТОУК П.І. Кравчуком з питань здійснення в УРСР національної політики, 25 грудня 1966 р. [15, С. 287].

¹² З інформації Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР в Канаді І.Т. Шпедька ЦК КПРС та ЦК КПУ про розмову з Генеральним секретарем Компартії Канади У. Каштаном про підготовку візиту в Україну делегації ТОУК і ЦК Компартії Канади, 14 грудня 1966 р. [15, С. 286].

Калуш, Бурштин, Коломию, Львів тощо. У Львові канадські комуністи побували в університеті й політехнічному інституті, ректори яких ознайомили гостей із національним складом студентів і навчальними програмами. Крім того, у Львові П. Кравчуку вдалося зустрітись із колишнім ректором Львівського держуніверситету Євгеном Лазаренком на його квартирі. Очевидно, «відлучення» канадських делегатів у приватних справах насторожувало приймаючу сторону, але саме завдяки таким неофіційним зустрічам і вдавалося почерпнути інформацію про справжній стан справ із російщенням в УРСР [12, С. 102—103]. Натомість на протокольних зустрічах дізнатися про реальну ситуацію було практично неможливо. У цьому контексті слова секретаря ЦК КПУ А. Скаби, що «делегатії були надані широкі можливості для ознайомлення з життям українського народу»¹³, можна трактувати неоднозначно. Наприклад, заокеанських гостей завезли в «потьомкінське село» — Ксавєрівку, де місцеві селяни пригощали делегатів не тільки традиційними стравами, що неабияк вразило декого з канадців: «Накормивши» нас цифрами, запросили на обід, щоб почастувати смачними стравами. Розділили нас на три частини і повели до трьох різних хат. Коли зайшли всередину, то побачили на столі і коньяк, і чорну ікру, і севрюгу, і борщ, і вареники... У додатку ще й по плитці шоколаду. Після “трапези” вийшли на вулицю. Підійшов до мене Тім Бак і сказав: “Люди тут живуть багато”. Я запитав, чи вгощали його і В. Гарасима коньяком, чорною ікрою, севрюгою... Він здивовано запитав: “Ти звідки знаєш?”... “Ти думаєш, що все це було зумисне приготовлено?”. Я тільки сказав: “Ти сам зроби висновки”» [12, С. 101].

У Києві члени канадської делегатії відвідали Держплан УРСР, республіканські міністерства культури, освіти, вищої і середньої спеціальної освіти, Академію наук, Інститут історії партії, Спілку письменників, кіностудію ім. О. Довженка тощо [17]. У Міністерстві освіти УРСР 3 квітня 1967 р. канадських гостей особисто зустрічав очільник відомства Петро Удовиченко. Голова канадської делегатії запропонував проводити бесіду у формі запитань і відповідей без попереднього вступу. Втім А. Білецький попросив міністра надати коротку довідку про стан освіти в республіці, що той власне і зробив. Канадців насторожило те, що П. Удовиченко не знав або радше не хотів озвучувати співвідношення українських і російських шкіл у Києві. Після цього П. Кравчук виступив із заявою, в якій вказав на декілька актуальних загроз: 1) українська мова і культура занепадають (обґрунтовуючи цю тезу, послався на виступ голови Спілки письменників України Олесь Гончара); 2) у республіці непропорційно більша за чисельність росіян кількість шкіл із російською мовою навчання; 3) у технічних вишах домінує викладання російською мовою; 4) українські школи відсутні в Москві, на Кубані та Казахстані, де про-

¹³ З інформації секретаря ЦК КПУ А.Д. Скаби ЦК КПРС про перебування в Україні делегатії Компартії Канади та порушені нею питання у сфері національної політики, 2 лютого 1968 р. [15, С. 345].

живає чимало українців¹⁴. Як йшлося у записі розмови, «ці питання тов. Кравчук поставив у грубій формі і на підвищеному тоні, в стані граничної роздратованості». Отримані відповіді, очевидно, не задовольнили канадських комуністів, оскільки пояснення провідних позицій російської мови тезами на кшталт «широкого обміну кадрами» чи «бажанням батьків і учнів», були, м'яко кажучи, не переконливі¹⁵.

Ще менш переконливим виглядав український «радянський парламентаризм»: «11 квітня [1967] ми були запрошені на сесію Верховної Ради УРСР. Спостерігали, яка працював “український парламент”. Це дійсно був фарс. За два дні депутати “вирішували” всі проблеми на півроку чи на цілий рік. Як на конвеєрі, один за одним виступали народні депутати і виголошували промови, які їм завчасно підготували в обкомі чи райкомі або вже тут у Києві вручили. Депутати прочитували їх механічно. Запропонували резолюції, які ніхто не обговорював, усі механічно піднесли руки “за” і так їх “одногосно” прийняли. Такою-то була “зразкова соціалістична демократія” і “найвищий законодавчий орган” в УРСР» [12, С. 102].

У Відділі суспільних наук Академії наук УРСР канадських делегатів зустрів академік Іван Білодід, з яким відбулась полеміка щодо «теорії злиття націй і двох рідних мов» у галузі освіти. Звернемо увагу на те, що мовну ситуацію в освітній сфері погіршив закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [5, С. 152]. У вестибюлі готелю, де проживали канадські гості, з П. Кравчуком зустрілась старша наукова співробітниця Інституту мовознавства АН УРСР Зиновія Франко (1925—1991 рр.). За повідомленням КДБ, співрозмовники здійснили півторагодинну прогулянку по набережній Дніпра, прагнучи уникнути зайвої уваги. Утім, зважаючи на зафіксовані деталі розмови, це вочевидь зробити не вдалося. Відомо, що П. Кравчук розповів З. Франко про мету візиту канадських комуністів, заплановані поїздки і зустрічі. Йшлося і про розмову з секретарем ЦК КПУ А. Скабою, котрий рекомендував не поширювати неточності і «перекручення»¹⁶. Буцімто П. Кравчук на це знервовано відповів: «Асиміляція — це не марксистська політика... Доки ми стоятимемо на позиціях брехні? Ми повинні прикривати ваші дії, а вони розходяться із словами. Ми повинні прикривати і прикриваємо їх брехнею, але це вже не позиція. Ми втрачаємо становище в суспільстві і так далі бути не повинно.

¹⁴ Запис розмови делегації ЦК Компартії Канади з членами колегії Міністерства освіти України з питань здійснення національної політики в УРСР, 3 квітня 1967 р. [15, С. 308].

¹⁵ Те саме [15, С. 309].

¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 960 (Документи (повідомлення, листи, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільного життя, 24 березня — 6 травня 1967). Арк. 359.

Ось, що ви накоїли тими арештами. Якщо б ви зробили суди відкритими..., та коли ви провели закриті суди, то дали підстави не вірити в справедливість цих судів... За кордоном ніхто не вірить, що ці суди справедливі»¹⁷.

На репліку А. Скаби, що арештовані виношували ідею повалення влади, П. Кравчук з обуренням заявив: «Я не думаю, щоби вони могли повалити владу. Якими засобами вони могли б це зробити?... Не доведено ніякого зв'язку з розвідкою. Я знаю американські матеріали, знаю й інші (sic!). Зв'язок цих людей не доведений... Я повинен був написати брехливу статтю, щоби прикрити вас, а потім приїжджаю сюди і мені люди тут не подають руки...»¹⁸.

Під час прогулянки набережною Дніпра З. Франко розповіла П. Кравчуку про ситуацію в Спілці письменників, в якій канадські гості теж побували. На них позитивне враження завдяки своїй позиції справили Микола Бажан і Леонід Новиченко. Цілком інше враження справили Василь Козаченко, котрий «лавірував», та Олександр Корнійчук, який «виступив вороже» проти намірів канадських комуністів з'ясувати ситуацію з проявами політики російщення в УРСР¹⁹. Характерно, що в канадській комуністичній пресі уже по-фактум загадали про «сердечну розмову» в Спілці письменників [17].

Питання відвідин канадськими українцями населених пунктів в УРСР 18 квітня 1967 р. на зустрічі з відповідальним секретарем Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном порушили Ю. Соломон і А. Білецький. На питання представників товариства, скільки туристів із Канади можна очікувати наступного року, хтось із делегатів (у матеріалах КДБ прізвище не вказане — *Авт.*) промовив: «Ми ще самі ще не знаємо... Що нового ми їм скажемо. А ми повинні будемо говорити правду, щоби люди, які після нас поїдуть в Україну, повернувшись в Канаду не сказали, що ми не завжди точно висловлювались, розповідаючи про нашу поїздку»²⁰.

Після трьох тижнів поїздок Україною делегація КПК зустрілась із першим секретарем ЦК КПУ Петром Шелестом, який у своїх спогадах недвозначно підкреслив: «Дуже багато доводилось нашим товаришам працювати з цією делегацією» [8, С. 278]. Водночас в офіційній інформації про зустріч зазначено, що «відбувся відвертий обмін думками з широкого кола питань»²¹. Делегати визнали виваженість П. Шелеста у дражливих питаннях, зокрема його ставлення до «теорії двох рідних мов», яку він відкинув. Канадці також зауважили напруженість стосунків між Шелестом і Скабою, між якими «не було ні любові, ні гармонії» [12, С. 107].

Наприкінці запланованого візиту канадську делегацію у Москві прийняв член політбюро ЦК КПРС Михайло Суслов, який мав реноме «сірого кар-

¹⁷ Там само. Арк. 360.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. Арк. 361.

²⁰ Там само. Арк. 363.

²¹ З інформації Посольства СРСР в Канаді ЦК КПУ щодо звіту делегації Комуністичної партії Канади про перебування в УРСР, 29 березня 1968 р. [15, С. 354].

динала» режиму. А. Скаба і Т. Бак рекомендували делегатам не порушувати теми, вже обговорені в Києві, мотивуючи це форматом зустрічі («візит ввічливості»). Під час розмови Т. Бак заявив, що на більшість питань делегація отримала вичерпні відповіді. Інші члени делегації підкреслювали, що поїздка допомогла їм ознайомитися із життям українського народу і краще «озброїтися для боротьби проти антирадянської буржуазно-націоналістичної пропаганди». Саме тому А. Скабу обурило те, що після повернення додому канадські комуністи знову заговорили про нерівноправність української мови в УРСР і у «викривленій формі представляють політику КПРС у національному питанні»²². Делегація відбула до Канади без Т. Бака, який на певний час ще залишився у Москві (перебував там майже три місяці) — формально для зустрічі з Джоном Віром (Іваном Вів'юрським), який тоді писав біографію канадського комуністичного діяча Леслі Морріса, а фактично для того, щоби згладити дразливі питання у майбутньому звіті про поїздку до УРСР [12, С. 109].

Відразу після повернення до Канади організаційний комітет ТОУК рекомендував кожному делегату написати власний звіт, які згодом планували звести в підсумковий документ. По приїзді з Москви Т. Бака делегація ЦК КПК зібралась у Вінніпегу для погодження остаточного варіанту звіту про поїздку до УРСР. Отримавши прочуханку в Москві, Т. Бак запропонував ухвалити спеціальну резолюцію проти «українських націоналістів», але після гострої дискусії пленум її відхилив. Генеральний секретар В. Каштан несподівано самоусунувся від висловлення чіткої позиції щодо порушеного питання [19]. Пропозицію Т. Бака взяти за основу його звіт відхилили і після обміну думками підготували погоджений звіт до схвалення на найближчому пленумі компартії. 16—18 вересня 1967 р. відбулось заслуховування «київського звіту» на пленумі ЦК КПК у Торонто, який його зрештою схвалив [12, С. 112]. Делегати заявили про намір опублікувати «київський звіт», а керівництво КПК почало перешкоджати цьому задуму, намагаючись «втєкти від відповідальності». Генеральний секретар КПК В. Каштан 15 грудня 1967 р. проінформував посла Радянського Союзу І. Шпедька, що «українські товариші» планують опублікувати звіт у підконтрольній їм пресі. Каштан заявив, що запобігти публікації можливості немає, але він докладе максимум зусиль, щоби «підправити звіт»²³. Але і цього йому не вдалося зробити, що засвідчило достатньо міцні позиції канадців українського походження в КПК.

В українськомовній пресі правого і центристського спрямування ширилися побоювання, що «канадські гості повернуться [і] напевно будуть продовжувати робити пропаганду СРСР» [16]. Однак сталося, на перший погляд, непередбачуване — за наслідками візиту з'явився звіт, в якому поряд із дифірамами про досягнення Радянського Союзу та правлячої партії (вживалося означення

²² З інформації секретаря ЦК КПУ А. Д. Скаби ЦК КПРС про перебування в Україні делегації Компартії Канади та порушені нею питання у сфері національної політики, 2 лютого 1968 р. [15, С. 346].

²³ Те саме [15, С. 347].

«велика Комуністична партія»), піддавалася критиці національна політика в УРСР. Делегати зауважували на розбіжностях між радянськими деклараціями і реаліями, між політикою і практикою²⁴. У звіті наголошено на неналежному стані функціонуванні української мови на території республіки й «порушенні соціалістичної демократії та заперечення громадянських прав». Сміливими можна вважати закиди щодо «великонаціонального шовінізму» як своєрідного збочення. Таке трактування національної політики в Радянському Союзі групою канадських комуністів дало підстави засновнику видавництва «Смолоскип» Осипу Зінкевичу (1925—2017 рр.) назвати це націонал-комунізмом [20, С. 99].

Окремий наголос делегати зробили на питанні використання української мови у навчанні: «Яким способом українські робітники в інших республіках різняться від російських, польських або інших, які бажають вчитися рідної мови в Україні? Чи національні почування серед українців є слабші, ніж серед інших радянських національностей? Або чи можливо, що українці, які живуть в Москві або деінде поза Україною, вагалися просити дозволу на школи в українській мові, щоб не бути затаврованими як “націоналісти”? Чи є це випадок, де залишки російського шовінізму, помилок, зроблених протягом сталінської ери, все ще залишаються?» [21, С. 16].

Представники делегації наголошували, що вони не змогли отримати доказів поширення «буржуазного націоналізму» серед українських письменників і студентів. Щобільше, вони з подивом відзначали спроби трактування «буржуазним націоналізмом» заклики розширювати сферу застосування української мови. Констатували, що «істинний інтернаціоналізм може розвиватися лише на базі вільного розвитку кожної нації». Подібним чином під сумнів поставлено озвучені делегації причини арештів письменників й суди над ними за закритими дверима²⁵.

Наприкінці звіту зазначено: «Досвід нашої делегації й уроки, які випливають із нього, повинен якомога швидше стати публічним... Він не повинен трактуватись як внутрішньопартійне питання»²⁶. Більшість у КПК схилилась до думки про оприлюднення зібраних фактів щодо «порушення демократичних прав» в Україні, меншість категорично відкидала ідею публікації, адже це, мовляв, могло призвести до погіршення взаємин із КПРС [4, С. 35]. Варто зауважити, що Т. Бак залишився при своїй думці, вважаючи текст занадто гострим. Спроби його «відредагувати» не мали успіху і 1 січня 1968 р. звіт про перебування делегації КПК в УРСР українською мовою був опублікований у комуністичній газеті «Життя і слово». У публікації вказано, що це переклад англійського тексту, надрукованого у бюлетені КПК «Communist Viewpoint». Цей бюлетень був розісланий у всі компартії світу, які отримали

²⁴ Із звіту Комуністичної партії Канади про перебування в Україні, 18 вересня 1967 р. [15, С. 323].

²⁵ Із звіту... [15, С. 324—325].

²⁶ Те саме [15, С. 329].

можливість побачити дещо інше сприйняття радянської дійсності. В Україні звіт КПК був опублікований лише 1990 р. у журналі «Дніпро».

Публікація «київського звіту» викликала обурення в Москві, започаткувавши кампанію тиску на КПК із вимогою визнати «помилки», засудити звіт делегації, відкликати з-під нього свої підписи. Пізніша, «відкорегована» під натиском Москви позиція КПК, зводилась до того, що «у звіті була подана викривлена картина життя радянської України. Звіт отримав широке й одностороннє висвітлення в капіталістичних засобах масової інформації, які використовували його з антирадянською метою, що завдало велику шкоду партії» [22, С. 208]. У «Communist Viewpoint» надруковано і статтю Дж. Віра, де він зазначив, що «руками тих, що писали звіт, керувало Центральне розвідувальне управління США» [12, С. 128].

У розсекреченій 2007 р. справі ЦРУ (ОСОА 12847) справді є невеличка підбірка матеріалів (головно газетних вирізок), присвячених поїздки канадської делегації в УРСР. Характерно, що завели її 8 березня 1967 р., тобто за три тижні до початку українського турне комуністів Канади. Справа мала гриф «Таємно» («Secret») і позначалася криптонімом «Aerodynamic». Префікс «ае-» в кодових повідомленнях ЦРУ означав операції та людей, пов'язаних із розвідувальною діяльністю проти СРСР. Справа містить три документи: 1) копію комуністичної газети «Ukrainian Canadian» за 15.05.1967, де розкрито деталі візиту канадських комуністів до УРСР; 2) витяг із січневого номеру бюлетеня «Communist Viewpoint», де подано «київський звіт»; 3) витяг із газети «Ukrainian Canadian» за 01.02.1968, де надрукована стаття В. Гарасима про його враження від відвідин УРСР [17].

Перші зовнішні коментарі щодо «київського звіту» були досить стриманими — як-от невелика замітка в американській українськомовній газеті «Свобода» під назвою «Комуністична партія Канади підтверджує русифікацію України» [23]. Різкішою була позиція редактора канадського видання «Нові дні» Петра Волиняка, який не лише помістив уривки звіту, але й рясно пересипав їх гострими коментарями. Він також спробував дати історичну оцінку цій події: «Любимо ми українських канадських комуністів чи не любимо, а треба признати, що звіт канадської делегації є дуже дошкульним ударом по російській окупаційній владі в Україні. Звичайно, делегація ставилася прихильно до режиму, бо як інакше ставитимуться комуністи? ... Безперечний факт, що Комуністична партія Канади — перша (і поки що єдина!) комуністична партія світу, яка поцікавилася злочинною політикою КПК Союзу в Україні і намагалася, хоч і дуже обережно, критикувати цю політику і якимось допомогти українському поневоленому народові зберегти себе перед повним знищенням Росією» [21, С. 20—21].

Проявом публічного занепокоєння у Москві критикою членами КПК стану справ щодо російщення в УРСР став лист «стривоженої громадськості радянської України» з осудом «дивовижних заяв» у Канаді. 24 січня 1969 р. відбулося засідання секретаріату ЦК КПК і представників Крайового вико-

навчого комітету ТОУК, на якому обговорили «київський лист». Зважаючи на відчутну поляризацію думок, що загрожували розколом партії, керівництво ЦК КПК усе ж не наважилось на відверте засудження попередніх висловлювань партійців українського походження про радянську дійсність. Ті ж впирались, свідченням чого є слова П. Кравчука про те, що під час наступних відвідин УРСР він має намір «продовжити розмову про арешти українських літераторів і про... витіснення української мови російською»²⁷. Щобільше, КДБ звертав увагу ЦК КПУ, що члени ТОУК М. Сейго, А. Білецький і П. Кравчук узагалі мають намір порушити питання щодо ув'язнення В'ячеслава Чорновола і Святослава Караванського²⁸.

Проте вже наприкінці 1968 — на початку 1969 рр. від вільнодумства канадських комуністів мало що залишилося. ЦК КПК навіть схвалив окупацію радянськими військами Чехословаччини, тоді як, наприклад, компартії Австрії, Італії, Франції та деяких інших країн засудили такий крок. Низка знакових канадських комуністів, як-от Джон Бойд (Іван Бойчук), Стенлі Раерсон та редактор «Canadian Tribune» Рей Мерфі не тільки піддали критиці участь Радянського Союзу у чехословацьких подіях, але й покинули лави партії. Радянська сторона все ж домоглася свого, адже XX з'їзд КПК в квітні 1969 р. «приступив до виправлення помилок, допущених у попередні роки». Жовтневий пленум ЦК КПК 1969 р. відмовився від «київського звіту» і відкинув звинувачення щодо відходу КПРС від «ленінської позиції» з національного питання. У канадській компартії називали це подоланням «лівого і правого опортунізму» [22, С. 213]. Утім, сповна впоратися з тією внутріпартійною кризою, яка поширилась унаслідок публікації й обговорення «київського звіту», а також через події у Чехословаччині, канадські комуністи так і не змогли. Свідченням цього стало скорочення членів прокомуністичних організацій і їхніх періодичних видань.

Говорити про те, що «київський звіт» помітно вплинув на національну політику в УРСР, не доводиться. Радянська сторона була ображена на канадських комуністів українського походження, які наслідком критикувати її національну політику. У них раптом стали виникати більші труднощі з відвідинами рідних міст і сіл в Україні [3, С. 172]. У 1968—1969 рр. у республіці відбулось звичне для радянського режиму «закручування гайок». У своїх спогадах П. Кравчук писав: «Добрі новини з Києва. З поста ЦК КПУ звільнено Андрія Скабу. З того приводу Антін Білецький написав мені листа, в якому є такі рядки: “Коли б наша делегація нічого іншого не добила, тільки спричинилась до усунення Скаби, то це вже велика перемога” [...] З посольст-

²⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 989 (Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів інорозвідок, 10 жовтня — 20 листопада 1969). Арк. 121.

²⁸ Там само. Арк. 166.

ва СРСР дзвонив В. Мартиненко: зняли з поста завідуючого відділом науки і культури Юрія Кондуфора. Що ж, і це добрий знак!» [12, С. 121].

До слова, з Оттави у 1968 р. відкликали першого секретаря посольства СРСР у Канаді В. Мартиненка, якого, щоправда, призначили заступником міністра закордонних справ УРСР.

Отже, критика канадськими лівими, зокрема комуністами, політики російщення в УРСР у 1960-х роках стала певною несподіванкою. Кинутий частиною КПК і ТОУК виклик національній політиці Москви відверто дисонував із реноме слухняних і керованих «товаришів». Ігнорувати інформацію, що надходила на Захід через приватні канали зв'язку, так само, як і закривати очі на побачене під час відвідин УРСР, канадські комуністи українського походження не стали. Радянська сторона намагалась запобігти публікації у пресі «київського звіту», однак не змогла цього зробити. Оприлюднена інформація не вписувалась у схему формування позитивного іміджу радянської системи за кордоном, що спричинило тиск на КПК із вимогою «виправити помилки». І хоч у підсумку радянській стороні вдалось домогтись від канадських прогресистів відмови від звіту, його резонанс, підсилений розходженнями щодо оцінки чехословацьких подій 1968 р., суттєво підірвав довіру канадських лівих до Москви.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Servis, R. *Tovaryshi. Komunizm: svitova istoriia*. Per. z angl. Kyiv: Tempora, 2012 [in Ukrainian].
[Сервіс Р. Товариші. Комунізм: світова історія. Пер. з англ. Київ, 2012. 616 с.]
2. *Prophets and Proletarians. Documents on the History of the Rise and Decline of Ukrainian Communism in Canada*, compiled, edited and translated by John Kolasky. Edmonton, 1990.
3. Kolasky, J. *The Shattered Illusion: The History of Ukrainian Pro-Communist Organizations in Canada*. Toronto, 1979.
4. Bazhan, O. *Movne pytannia v ukrainskomu natsionalno-kulturnomu rusi v druhii polovyni 1960-kh rr. Mahisterium*, 28. *Istorychni studii*. 2007. 30-37 [in Ukrainian].
[Бажан О. Мовне питання в українському національно-культурному русі в другій половині 1960-х рр. *Магістеріум*. Вип. 28. Історичні студії. 2007. С. 30—37].
5. Bazhan, O. *Narostannia oporu politytsi rusyfikatsii v Ukrainskii RSR u druhii polovyni 1950-kh — 1960-kh rr. Ukrainian historical journal*. 2008. 5: 147-159 [in Ukrainian].
[Бажан О. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х — 1960-х рр. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 147—159].
6. Siromskiy, R. "Rozviiiani iluziï" Ivana Koliasky: krytyka natsionalnoi polityky v Ukrainskii RSR. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna. Spetsvypusk do 75-richchia profesora Kostiantyna Kondratiuka*. 2019. 623-643 [in Ukrainian].
[Сіромський Р. «Розвіяні ілюзії» Івана Коляски: критика національної політики в Українській РСР. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск до 75-річчя професора Костянтина Кондратюка*. 2019. С. 623—643].
7. Neduzhko, Yu. *Ukrainska diaspora v protsesi vidnovlennia derzhavnoi nezalezhnosti Ukrainy (seredyna 1940-kh — pochatok 90-kh rokiv XX stolittia)*. Lutsk, 2009 [in Ukrainian].

- [Недужко Ю. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 1940-х — початок 90-х років ХХ століття). Луцьк, 2009].
8. The Report of the Royal Commission to Investigate the Facts Relating to and the Circumstances Surrounding the Communication, by Public Officials and other Persons in Positions of Trust of Secret and Confidential Information to Agents of a Foreign Power. June 27, 1946. Ottawa, 1946. URL: http://www.historyofrights.com/PDF/commission_report.pdf
 9. Pismo k chlenam Rabochej Progressivnoj Partii Kanady. *VI Natsionalnyi sjezd Rabochej Progressivnoj Partii Kanady* (Toronto, 19—22 Apr. 1957). Moscow, 1958 [in Russian]. [Письмо к членам Рабочей Прогрессивной Партии Канады. *VI Национальный съезд Рабочей Прогрессивной Партии Канады* (Торонто, 19—22 апреля 1957 г.). Москва, 1958].
 10. Siromskiy, R. “Bez prava na svobodu peremishchennia”: obraz Ukrainskoi RSR u viziakh kanadskykh turystiv (kinets 1950-kh — 1960-ti roky). *Naukovi zoshyty istorychno-fakultetu Lvivskoho universytetu*. 2018—2019. 19—20: 245 [in Ukrainian]. [Сіромський Р. «Без права на свободу переміщення»: образ Української РСР у візіях канадських туристів (кінець 1950-х — 1960-ті роки). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2018—2019. Вип. 19—20. С. 245].
 11. Desiat dнів u Lvovi. *Ukrainski visti (Edmonton)*. 1965. 16 Dec. [in Ukrainian]. [Десять днів у Львові. *Українські вісти (Едмонтон)*. 1965. 16 груд.].
 12. Kravchuk, P. Bez nedomovok: Spohady. Kyiv, 1995 [in Ukrainian]. [Кравчук П. Без недомовок: Спогади. Київ, 1995. 288 с.].
 13. Kolasky J. Education in Soviet Ukraine: A Study in Discrimination and Russification. Toronto, 1968.
 14. Ivakhniuk, A. “Perekruhennia podviinoho kharakteru” v URSR. *Suchasnist*. 1968. 2: 88-89 [in Ukrainian]. [Івахнюк А. «Перекручення подвійного характеру» в УРСР. *Сучасність*. Лютий 1968. Ч. 2. С. 88—89].
 15. Na skryzhaliakh istorii: Z istorii vzaiemovv'язkiv urjadovykh struktur i hromadskykh kil Ukrainy z ukraïnsko-kanadskoiu hromadoiu v druhii polovyni 1940—1980-ti roky. *Zb. dok. ta materialiv*. Кн. 1. Kyiv, 2003 [in Ukrainian]. [На скрижальях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940—1980-ті роки. *Зб. док. та матеріалів*. Кн. 1. Київ, 2003. 868 с.].
 16. Kanadski komunisty v Kyievi. *Homîn Ukrainy (Toronto)*. 1967. 15 Apr. [in Ukrainian]. [Канадські комуністи в Києві. *Гомін України (Торонто)*. 1967. 15 квіт.].
 17. Aerodynamic. Vol. 38. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/AERODYNAMIC%20%20VOL.%2038%20%20OPERATIONS%29_0019.pdf
 18. Shelest, P. “...Da ne sudimy budete”. Dnevnikovye zapisi, vospominania chlena Politbiuro TsK KPSS. Moscow, 1995 [in Russian]. [Шелест П. «...Да не судимы будете». Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. Москва, 1995. 612 с.].
 19. Kloroty komunistiv u Kanadi. *Homîn Ukrainy*. 1967. 4 March [in Ukrainian]. [Клороти комуністів у Канаді. *Гомін України*. 1967. 4 берез.].
 20. Zinkevych, O. Shchodennyk 1948—1949, 1967—1968, 1971—1976. Kyiv, 2016 [in Ukrainian]. [Зінкевич О. Щоденник 1948—1949, 1967—1968, 1971—1976. Київ, 2016. 504 с.].
 21. Zvit delehatsii KPKanady v Ukrainu. *Novi dni*. Feb. 1968. Ch. 217 [in Ukrainian]. [Звіт делегації КПКанади в Україну. *Нові дні*. Лют. 1968. Ч. 217].

22. Istorია Kommunisticheskoi partii Kanady, 1921—1976. Moscow, 1984 [in Russian]. [История Коммунистической партии Канады, 1921—1976. Москва, 1984].
23. Komunistychna partiia Kanady potverdzhuiе rusyfikatsiiu Ukrainy. *Svoboda (Dzhersi Siti — New-York)*. 1968. 11 Jan. [in Ukrainian]. [Комуністична партія Канади потверджує русифікацію України. *Свобода (Джерсі Сіті — Нью-Йорк)*. 1968. 11 січ.].

Надійшла / Received 18.01.2023

Volodymyr KACHMAR

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work and Social Issues and Development,
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
volodymyr.kachmar@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4026-7642>

Ruslan SIROMSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Acting Dean of the Faculty of History,
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
ruslan.siromskyy@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6744-6379>

“TO EXPRESS TO SOVIET COMRADES A FRIENDLY
OPINION”: CRITICISM RUSSIFICATION POLICY IN THE
UKRAINIAN SSR BY CANADIAN LEFT-WINGS IN THE 1960s

The purpose of the study is to analyze the circumstances, content, and consequences of criticism of the russification policy in the Ukrainian SSR by the Canadian left-wings. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism, system approach, scientific objectivity, interdisciplinarity, and critical approach to sources. The system-structural method allowed the ordering of the processed array of source materials. The use of special historical methods (problem-chronological, historical-comparative, historical-systemic) made it possible to identify causal relationships and to organize historical facts in their integrity and historical connection. **The scientific novelty** of the work is that, based on archival materials and published documents, the ideological contradictions and significance of the Ukrainian issue in the activities of the left-wings of Canada were explored. It has been established that violations of the national rights of Ukrainians in the Ukrainian SSR provoked intra-party debate and caused a crisis in the environment of the Canadian Communists. **Conclusions.** On the basis of various sources, the circumstances, content, and consequences of criticism of the russification policy in the Ukrainian SSR by Canadian left-wings are revealed (in particular, the visit of a delegation of Canadian Communists in 1967 to study the “Soviet experience of solving the national question”. The visit was inspired by a group of Canadian Communists of Ukrainian descent, members of the Association of United Ukrainian Canadians, who were concerned about information about the oppression of the Ukrainian language and the creation of artificial barriers for immigrants to visit their homes. It was found that the catalyst for concern was the expulsion in 1965 from the Ukrainian SSR of a Canadian communist of Ukrainian descent, Ivan Kolasky, accused of collecting “harmful materials”. As a result, the Soviet side did not prevent the visit of the delegation of the Canadian Communist Party (albeit in every

possible way), as this would have led to the assumption that it had something to hide. It was proved that special working conditions were provided for the Canadian delegation, but this did not affect the overall assessment of what was happening in the Ukrainian SSR. The information gathered confirmed the threatening situation with human rights violations, arrests of dissidents, and a policy of russification. Probably, the Soviet side was certain that the “friendly opinion of comrades” would not cross the “red lines” of party criticism, but it happened otherwise. After returning to Canada, the plenum of the local Communist Party approved the “Kyiv Report”, which criticized the national policy in the Ukrainian SSR (russification) and violations of civil rights. Despite Moscow’s later rejection of pressure from the report, public criticism damaged the Soviet system’s reputation and debunked propaganda clichés about the “successful resolution of the national question” in the Soviet Union.

Keywords: *Ukrainian SSR, Canadian left-wings, Communists, Association of United Ukrainian Canadians, Petro Kravchuk, russification, national policy.*